

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده الهیات و معارف اسلامی (شہید مطهری)

پایان نامہ کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

ساختارشناسی سوره انسان و تأثیر آن بر تفسیر آیات

و تحلیل روایات شان نزول سوره

استاد راهنما: دکتر عباس اسماعیلی زاده

استاد مشاور: دکتر محمد حسن رستمی

نگارنده: مریم نساج

تابستان ۱۳۹۰

تقدیم بہ پیشگاہ مقدس

اہل بیت عصمت و طہارت،

صلوات اللہ علیہم اجمعین

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ بَيْتِ النَّبُوَّةِ، وَمَوْضِعِ الرَّسَالَةِ، وَمُخْتَلَفِ الْمَلَائِكَةِ، وَمَهْبِطِ الْوَحْيِ،
وَمَعْدِنِ الرَّحْمَةِ، وَخَزَانِ الْعِلْمِ، وَمُنْتَهَى الْحِلْمِ، وَأَصُولِ الْكَرَمِ، وَقَادَةَ الْأُمَمِ، وَأَوْلِيَاءِ النَّعَمِ،
وَعُنَاصِرِ الْأَبْرَارِ، وَدَعَائِمِ الْأَخْيَارِ، وَسَاسَةِ الْعِبَادِ، وَأَرْكَانِ الْبِلَادِ، وَأَبْوَابِ الْإِيمَانِ، وَأَمْنَاءَ
الرَّحْمَنِ، ... وَأَشْهَدُ أَنَّكُمْ الْأَيْمَةُ الرَّاشِدُونَ الْمَهْدِيُّونَ، الْمَعْصُومُونَ الْمَكْرَمُونَ، الْمُقَرَّبُونَ
الْمُتَّقُونَ، الصَّادِقُونَ الْمُصْطَفَوْنَ، الْمُطِيعُونَ لِلَّهِ، الْقَوَامُونَ بِأَمْرِهِ، الْعَامِلُونَ بِإِرَادَتِهِ، الْفَائِزُونَ
بِكَرَامَتِهِ، إِصْطِفَاكُمْ بِعِلْمِهِ، وَارْتِضَاكُمْ لِغَيْبِهِ، وَاخْتَارَكُمْ لِسِرِّهِ، وَاجْتَبَيْكُمْ بِقُدْرَتِهِ، ...
فَبَلَغَ اللَّهُ بِكُمْ أَشْرَفَ مَحَلِّ الْمَكْرَمِينَ، وَأَعْلَى مَنَازِلِ الْمُقَرَّبِينَ، وَأَرْفَعَ دَرَجَاتِ الْمُرْسَلِينَ،
حَيْثُ لَا يَلْحَقُهُ لَاحِقٌ، وَلَا يَفُوقُهُ فَائِقٌ، وَلَا يَسْبِقُهُ سَابِقٌ، وَلَا يَطْمَعُ فِي إِدْرَاكِهِ طَامِعٌ... وَ
أَنْتُمْ نُورُ الْأَخْيَارِ، وَهُدَاةُ الْأَبْرَارِ، وَحُجَجُ الْجَبَّارِ، بِكُمْ فَتَحَ اللَّهُ وَبِكُمْ يَخْتَمُ، وَبِكُمْ يُنَزَّلُ
الْغَيْثَ، وَبِكُمْ يُمَسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَبِكُمْ يُنْفَسُ اللَّهُ، وَيَكْشِفُ الضُّرَّ،
وَ عِنْدَكُمْ مَا نَزَّلَتْ بِهِ رُسُلُهُ، وَهَبَطَتْ بِهِ مَلَائِكَتُهُ، وَإِلَى جَدِّكُمْ بُعِثَ الرُّوحُ الْأَمِينُ.
... اللَّهُمَّ إِنِّي لَوْ وَجَدْتُ شَفَعَاءَ أَقْرَبَ إِلَيْكَ مِنْ مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ الْأَخْيَارِ، الْأَيْمَةِ الْأَبْرَارِ،
لَجَعَلْتُهُمْ شَفَعَائِي، فَبِحَقَّتْهُمُ الَّذِي أَوْجَبْتَ لَهُمْ عَلَيْكَ، أَسْأَلُكَ أَنْ تُدْخِلَنِي فِي جُمْلَةِ الْعَارِفِينَ
بِهِمْ وَبِحَقَّتْهُمْ، وَ فِي زُمْرَةِ الْمَرْحُومِينَ بِشَفَاعَتِهِمْ، إِنَّكَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى
مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ، وَسَلَّمْ تَسْلِيمًا كَثِيرًا، وَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ.

«سبحان من جعل الاعتراف بالنعمة له حمداً سبحان من جعل الاعتراف بالعجز عن الشكر شكراً»

(امام علی بن الحسین ؑ تحف العقول، ص ۲۸۳)

پس از حمد و شکر خدای متعال که الطاف و عنایات حضرتش، از ابتدا تا انتها و منزل به منزل در تهیه این نوشتار نگارنده را بیش از آنکه لایق باشد یاری نمود، سپاسگزار اساتید بزرگوارم هستم؛ آنهایی که ساقه‌های نارس و شکوفه‌های جوان را به ثمر می‌رسانند از جمله:

استاد بزرگوار و ارجمندم جناب آقای دکتر عباس اسماعیلی زاده (زید عزه) که با صبر و حوصله فراوان، مرا از راهنمایی‌های متدبرانه و محققانه خود بهره‌مند گرداندند و این کار با وجود ایشان به استواری و غنای خود دست یافت و به ثمر رسید. سپاسگزاری و مراتب امتنان خود را به ساحت استادی ایشان تقریر و تقدیر می‌کنم.

استاد مشاور گرانقدرم جناب آقای دکتر محمدحسن رستمی (زید عزه) که با راهنمایی‌شان مرا در تنظیم این نوشتار یاری نمودند.

مراتب تشکر و قدردانی خود را از حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای محمدحسن الهی زاده (زید عزه) که دیده دل را از زاویه‌ای نو با دنیای بی‌کران کلام الهی آشنا ساختند، ابراز می‌دارم.

منت‌دار تمامی اساتیدی هستم که از آغازین مرحله تعلیم و تعلم تا به امروز پنجره‌های دانایی و معرفت را یکی پس از دیگری به رویم گشودند؛ به خصوص حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای احمد غلامعلی (زید عزه) و حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای اصغر هادوی (زید عزه) که دوام توفیقات این بزرگواران را از خداوند متعال مسئلت دارم.

حمایت‌های بی‌دریغانه پدر و مادرم (حفظهماالله)، در این سال‌های بسیاری که به تحصیل گذشت را با هیچ زبانی نمی‌توان سپاس گفت و زبان و قلم در تشکر این همه مهربانی قاصر است. چه آنکه اندک بضاعت در عرصه علم و ایمان را بی‌تردید مدیون این آثارهای آنانم.

و در نهایت متواضعانه از تمامی کسانی که تاکنون به هر شکل، واسطه آشنایی من با قرآن، این کتاب پرمحتوا و زیبا شدند، سپاسگزارم و از خدای منان برای یکایک آنان اجر و پاداش نیکو مسئلت دارم.

بسمه تعالی
 مشخصات پایان نامه تحصیلی دانشجویان
 دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: ساختارشناسی سوره انسان و تأثیر آن بر تفسیر آیات و تحلیل روایات شأن نزول سوره

نام نویسنده: مریم نساج

نام استاد راهنما: دکتر عباس اسماعیلی زاده

نام استاد مشاور: دکتر محمد حسن رستمی

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی

گروه: علوم قرآن و حدیث

رشته تحصیلی: الهیات

تاریخ تصویب: ۱۳۸۹/۴/۲۸

تاریخ دفاع: ۱۳۹۰/۵/۲

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

دکتری

تعداد صفحات: ۱۵۶

چکیده پایان نامه:

تفسیر ساختاری روشی نوین در تفسیر و فهم آیات الهی است که در قالب ساختارشناسی سوره‌ها به جهت دستیابی ارتباط منسجم میان آیات سوره و ارائه تصویری زیبا، پیوسته و هماهنگ از آیات سوره رخ می‌نماید تا به تفسیری دقیق و درخور مراد خدای حکیم نائل گردد.

پژوهش حاضر که به شیوه توصیفی - تحلیلی و روش کتابخانه‌ای انجام یافته است به بررسی ساختار سوره انسان می‌پردازد و با توجه به دید پیوستگی لفظی (ارتباط ادبی و اسلوبی و بلاغی) و محتوایی، ساختاری هماهنگ و منسجم از سوره نشان می‌دهد و با دیدی منسجم‌تر از آرایه که در تفاسیری چون فی ظلال القرآن، المیزان، الاساس و... مطرح گردیده است آیات این سوره را به چهار دسته تقسیم می‌کند: (۱-۴، ۵-۲۲، ۲۳-۲۸، ۲۹-۳۱) و بر آن است که این نوع نگاه به سوره، در تفسیر آیات مربوط به ابرار تأثیرگذار است و چگونگی نزول این آیات در شأن اهل بیت علیهم‌السلام را تبیین می‌نماید.

با مطالعه آیات سوره مطفین (۱۸-۲۸) که نازل بودن مرتبه ابرار نسبت به مقربان به دست می‌آید؛ لازم نزول آیات سوره انسان در شأن این بزرگواران، ابرار بودن ایشان نیست، بلکه در این سوره به گروه دیگری به نام عبادالله که همان مقربان- اند، اشاره دارد. بنابراین مقام ابرار این سوره ناظر به حضرت فضا علیه‌السلام است و جایی که سخن از عبادالله است ناظر به حضرت علی علیه‌السلام و حضرت زهرا علیهما‌السلام می‌باشد. لذا آیات این سوره طریقی دوسویه در پیش گرفته‌اند.

کلید واژه:

۱. سوره انسان
۲. ساختارشناسی
۳. شأن نزول
۴. اهل بیت علیهم‌السلام
۵. ابرار
۶. مقربان

امضای استاد راهنما:

تاریخ:

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱
مقدمه	۳
۱. طرح مسأله و تبیین موضوع پژوهش	۳
۲. پیشینه پژوهش	۵
۳. سؤالات اصلی تحقیق	۶
۴. فرضیه‌ها	۶
۵. ضرورت و اهداف	۷
۶. روش پژوهش	۷
۷. ساختار پژوهش	۷

فصل اول (۹-۳۹)

۱- کلیات: مبادی و مبانی تفسیر ساختاری	۹
۱-۱- مبادی تفسیر ساختاری	۱۰
۱-۱-۱- تعریف تفسیر ساختاری	۱۰
۱-۱-۲- سیر تطور تاریخی تفسیر ساختاری	۱۶
۱-۱-۳- نتایج تفسیر ساختاری	۲۹
۱-۱-۳-۱- توانمند ساختن مفسر و گشودن دریچه‌هایی جدید در تفسیر	۲۹
۱-۱-۳-۲- ایجاد شبکه معنایی در پرتو اعجاز قرآن	۳۰
۱-۱-۳-۳- مقابله با شبهه افکنی‌های خاورشناسان	۳۰
۱-۱-۳-۴- یاری رساندن به دیگر قضایای علوم قرآنی	۳۱
۱-۳-۳-۵- تقویت نگرش کل‌گرایانه در تفسیر	۳۲
۲- مبانی تفسیر ساختاری	۳۳
۱-۲-۱- ساختار کلی قرآن براساس اصول محاوره عقلایی	۳۳

- ۳۵ ..... ۲-۲-۱- وجود پیوستگی نظام‌مند در ساختار قرآن
- ۳۷ ..... ۳-۲-۱- هدف‌داری و جهت‌داری در قرآن
- ۳۸ ..... ۴-۲-۱- توقیفی بودن ترتیب آیات و سوره‌ها
- ۳۹ ..... ۵-۲-۱- پیوند معنایی آیات هر سوره

فصل دوم (۷۹-۴۱)

- ۴۱ ..... ۲- ساختارشناسی سوره انسان و تأثیر آن بر تفسیر آیات
- ۴۲ ..... ۱-۲- ساختارشناسی سوره انسان
- ۴۲ ..... ۱-۱-۲- ساختار سوره انسان در تفاسیر مختلف
- ۵۰ ..... ۲-۱-۲- تحلیل و بررسی ساختار سوره انسان
- ۵۲ ..... ۳-۱-۲- بررسی ساختار سوره انسان
- ۵۲ ..... ۱-۳-۱-۲- ساختار سوره انسان
- ۵۲ ..... ۱-۳-۱-۲- آیات ۱-۴
- ۵۳ ..... ۲-۱-۳-۱-۲- آیات ۵-۲۲
- ۵۶ ..... ۳-۱-۳-۱-۲- آیات ۲۳-۲۸
- ۵۷ ..... ۴-۱-۳-۱-۲- آیات ۲۹-۳۱
- ۵۸ ..... ۲-۳-۱-۲- نمودار سوره انسان
- ۶۱ ..... ۳-۳-۱-۲- همبستگی آیات سوره انسان
- ۶۳ ..... ۴-۱-۲- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
- ۶۴ ..... ۲-۲- تأثیر ساختار بر تفسیر آیات
- ۶۵ ..... ۱-۲-۲- بررسی آیات مربوط به ابرار و عبادالله با توجه به ساختار سوره انسان
- ۶۷ ..... ۲-۲-۲- بررسی آیات مربوط به ابرار در قرآن کریم
- ۷۱ ..... ۱-۲-۲-۲- مراتب ابرار
- ۷۲ ..... ۳-۲-۲- بررسی آیات مربوط به مقربان و عبادالله در قرآن کریم

۷۹ ..... ۴-۲-۲- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

فصل سوم (۸۱-۱۲۱)

۸۱ ..... ۳- تاریخ‌گذاری سوره انسان و تحلیل روایات شأن نزول سوره

۸۲ ..... ۳-۱- تاریخ‌گذاری سوره

۸۲ ..... ۳-۱-۱- تعریف تاریخ‌گذاری

۸۲ ..... ۳-۱-۲- اهمیت تاریخ‌گذاری

۸۳ ..... ۳-۱-۳- پیشینه تاریخ‌گذاری

۸۵ ..... ۳-۲- تاریخ‌گذاری سوره انسان

۸۵ ..... ۳-۲-۱- تعیین تعداد واحدهای نزول

۸۸ ..... ۳-۲-۲- مکی و مدنی بودن سوره (مکان نزول)

۸۹ ..... ۳-۲-۲-۱- مهم‌ترین نظرها درباره مکی بودن سوره

۸۹ ..... ۳-۲-۲-۲- مهم‌ترین نظرها درباره مدنی بودن سوره

۹۱ ..... ۳-۲-۲-۳- تحلیل مکی یا مدنی بودن آیات سوره

۹۲ ..... ۳-۲-۳- شناسایی آیات تاریخ‌دار سوره

۹۳ ..... ۳-۲-۴- شناسایی آیات تاریخ‌دار سوره‌های قبل یا بعد

۹۳ ..... ۳-۲-۵- شناسایی میانگین تاریخ نزول سوره

۹۳ ..... ۳-۲-۶- تفسیر موضوعی تاریخی

۹۴ ..... ۳-۲-۶-۱- خلقت انسان

۹۹ ..... ۳-۲-۶-۲- ابرار

۱۰۰ ..... ۳-۲-۶-۳- آیات بهشت و جهنم

۱۰۳ ..... ۳-۲-۶-۴- اسیر

۱۰۴ ..... ۳-۲-۶-۵- نزول قرآن

۱۰۶ ..... ۳-۲-۶-۶- اصبر

- ۱۰۸-۲-۳-۷- توضیح بستر تاریخی نزول سوره.....
- ۱۰۹-۲-۳-۸- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
- ۱۱۰-۳-۳-۳- روایات شأن نزول سوره و چگونگی ابرار بودن اهل بیت علیهم‌السلام.....
- ۱۱۰-۳-۳-۱- تعریف شأن نزول.....
- ۱۱۲-۲-۳-۳- شبهه ابرار بودن اهل بیت علیهم‌السلام.....
- ۱۱۳-۳-۳-۳- مقرب بودن اهل بیت علیهم‌السلام در کنار ابرار بودن آنها.....
- ۱۱۳-۳-۳-۱- بیان روایات شأن نزول.....
- ۱۲۰-۲-۳-۳-۲- تحلیل روایات شأن نزول.....
- ۱۲۱-۴-۳-۳- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....

فصل چهارم (۱۲۴-۱۳۷)

- ۱۲۴-۴- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....
- ۱۲۵-۴-۱- نمودار تعریف تفسیر ساختاری.....
- ۱۲۶-۴-۲- نمودار نتایج تفسیر ساختاری.....
- ۱۲۷-۴-۳- نمودار مبانی تفسیر ساختاری.....
- ۱۲۹-۴-۴- نمودار ساختار سوره انسان در تفاسیر مختلف.....
- ۱۳۱-۴-۵- نمودار ساختار سوره انسان.....
- ۱۳۳-۴-۶- نمودار سه گروه بودن مردم در قیامت.....
- ۱۳۵-۴-۷- نمودار بستر تاریخی نزول سوره‌های مدنی و تطبیق آن با روایات ترتیب نزول.....
- ۱۳۷-۴-۸- بررسی نام حضرت فضه علیها‌السلام در روایات شأن نزول سوره انسان.....
- ۱۳۸- کتابنامه.....
- ۱۳۸- منابع فارسی و عربی.....
- ۱۵۰- منبع اردو.....
- ۱۵۰- منابع انگلیسی.....

۱۵۰	..... مقالات
۱۵۳	..... منابع اینترنتی
۱۵۳	..... نرم افزارها
۱۵۵	..... چکیده انگلیسی
۱۵۶	..... صفحه عنوان انگلیسی

پیشگفتار

پس از گذراندن دوره کارشناسی در دانشکده علوم حدیث در جوار حرم سید الکریم حضرت عبدالعظیم حسنی رضی الله عنه تصمیم گرفتم که تحصیلات ارشد را در جوار بارگاه ملکوتی حضرت ثامن الحجج علی بن موسی الرضا - علیه آلاف التحیه و الثناء - بگذرانم.

به دلیل علاقه‌مندی بسیار به بحث پژوهش از همان دوران کارشناسی به فکر موضوع برای پایان نامه کارشناسی ارشد بودم. با توجه به دغدغه‌ای که در مورد قرآن داشتم، نظر داشتم سوره‌ای را برگزینم و به بحث روایی آن پرداخته و در نهایت، تفسیری از آن سوره ارائه نمایم. لذا هنگامی که در مورد موضوع تفسیر روایی خود با جناب آقای دکتر اسماعیلی‌زاده مشورت نمودم ایشان من را به این جهت سوق دادند که از دید تدبری و ساختاری به سوره نگاه کنم.

آنچه که به دنبال آن بودم پیش رویم نهاده شد. خدا را بر این نعمت شاکرم لذا هنگامی که کار آغاز گردید جناب آقای دکتر اسماعیلی‌زاده با سعی و حوصله فراوان مرا در این امر مهم یاری دادند که از ایشان کمال تشکر و قدردانی را دارم.

لیکن ذکر چند نکته لازم است:

- به دلیل جدید بودن نگاه ساختاری، فصل کلیات این پایان‌نامه، پژوهش و دقت بیشتری را می‌طلبد.

- فصل دوم، بحث ساختارشناسی سوره‌هاست؛ در این فصل واکاوی زیادی صورت گرفته است و سعی شده ساختار سوره انسان در تفاسیری که این نوع نگاه را داشته‌اند، ذکر شود، حتی کتاب تدبر قرآن امین احسن اصلاحی.

این کتاب در زمینه ساختار سوره‌ها کتاب منحصر به فردی است و در ایران موجود نبود، حتی مقاله‌هایی هم که در رابطه با این کتاب نوشته شده است، از اصل کتاب استفاده نکرده‌اند و فقط از رساله دکتری مستنصر میر استفاده نموده‌اند. اما پس از پی‌گیری و جستجوی فراوان، این کتاب از پاکستان به ایران فرستاده شد. برای بهره‌مندی از کتاب ناگزیر به فراگیری زبان اردو شدم.

- ترجمه آیات قرآن کریم، براساس ترجمه استاد مهدی فولادوند می‌باشد.

- برای رعایت املای صحیح کلمات از کتاب «فرهنگ املائی خط فارسی» از علی اشرف صادقی و زهرا زندی مقدم استفاده شده است.

- کتابنامه براساس اسامی مشهور مؤلفان، مطابق با معیار مستند مشاهیر کتابخانه ملی تنظیم گشته است و در حروفچینی و صفحه آرایی متن نیز «شیوه نامه حروفچینی رساله» که به تأیید دانشکده رسیده، مدنظر بوده است.

سخن آخر اینکه، نوشته حاضر تلاشی خرد و گامی اندک در این راستاست که پس از جستجوی کتب و تدبر و تفکر و تأمل در این وادی بدین شکل تنظیم گردیده است. و امید است بتواند تاحدی انس با قرآن را برای خوانندگان ایجاد کند.

مشهد مقدس

سیزدهم رجب ۱۴۳۲ هجری قمری

برابر با بیست و ششم خرداد ۱۳۹۰ هجری شمسی

مقدمه

خداوند در آیات قرآن انسان‌ها را به ژرف‌اندیشی دعوت می‌کند تا در آیه آیه این مصحف بی‌کران بیندیشند و در لایه لایه آن تدبر نمایند و از این طریق متذکر شوند و به فهم قرآن نائل گردند. ﴿كَتَبْنَا إِلَيْكَ مَبْرُوكًا لِيَدَّبُرُوا آيَاتِهِ ۚ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾

روش ساختارشناسی با نگاه کل‌گرایانه و هویت‌جمعی از طریق بررسی متن و پیوستگی لفظی و ادبی و محتوایی و سیاق آیات می‌تواند روزنه‌های تدبر را بر ما بگشاید. بلندای فصاحت، بلاغت و دقت کلام الهی، اقتضای آن دارد که مفسر فهمی استوار را از آن به دست آورد.

با این نگاه می‌توان حتی به نوع عملکرد و سیره پیامبران و اهل بیت علیهم‌السلام دست یافت. لذا سعی شده است در این پژوهش به ساختارشناسی سوره انسان که به سوره اهل بیت علیهم‌السلام شناخته شده است، پرداخت و با نگاه متدبرانه به سوره، به نکات و ظرایف دقیق قرآنی دست یافت و پاسخ‌گوی شبهات احتمالی پیرامون این سوره بود.

ان‌شاءالله خداوند افتخار شاگردی قرآن و عترت و عمری نشستن بر ساحل دریای وحی و مائده قرآن و سیراب شدن از چشمه شراب الهی را نصیبمان گرداند.

۱- طرح مسئله و تبیین موضوع پژوهش

در سده اخیر به ویژه در تفاسیر متأخر رویکرد ساختاری و توجه به سیاق مورد توجه مفسران واقع شده است که نشانه‌هایی از این رویکرد در تفاسیری از جمله تفسیرهای میزان و المنار مشهود است. این رویکرد در شکل متکامل آن در قالب ساختارشناسی سوره‌ها جهت به دست آوردن چگونگی انتظام آیات آن‌ها و کشف غرض واحد (وحدت

---

۱. سوره ص، آیه ۲۹.

موضوعی) سوره‌ها رخ نموده است که امروزه از آن به «تفسیر ساختاری» یا «التفسیر العضوی» یا «التفسیر البنایی» یاد می‌شود که روشی نوین در تفسیر و فهم آیات الهی است و افقی جدید را در درک و دریافت معانی بلند این کتاب آسمانی گشوده و جلوه‌های تازه‌ای از اعجاز قرآن را به نمایش گذاشته است. در این روش ابتدا باید نقشه سوره و چگونگی انتظام آیات در درون آن را کشف کرد تا از این رهگذر به فهم بهتر و دقیق‌تر و چه بسا در مواردی فهم دیگری از مقاصد و محتوای آیات سوره دست‌یابیم.

در این تحقیق سوره مبارکه انسان را محور بحث قرار داده‌ایم تا با بررسی دیدگاه‌های مطرح درباره نقشه سوره و ساختار آیات آن به صورت مستند و مستدل نظر راجح درباره ساختار این سوره را به دست‌دهیم. برآنیم که این نوع نگاه به سوره، در تفسیر آیات آن به ویژه آیات مربوط به ابرار تأثیرگذار است و نیز شبهه مهمی را درباره روایات شأن نزول پاسخ می‌دهد که بر فرض پذیرش روایاتی که شأن نزول این سوره را اهل بیت^{علیهم‌السلام} معرفی می‌کند و مدافعان حریم اهل بیت^{علیهم‌السلام} به حق سعی در اثبات آن دارند، این مطلب، فضیلت این ذوات مقدس را نشان می‌دهد یا منقصت آن‌ها را، چه آنچه از آیات قرآن مثل سوره مطففین به دست می‌آید نازل بودن مرتبه ابرار نسبت به مقربان است، از این رو آیا توصیف اهل بیت^{علیهم‌السلام} به ابرار بودن، با وجود مقربان بودن ایشان، منقصت را نمی‌رساند و نیز به دنبال این هستیم که از طریق تاریخ‌گذاری، سال نزول سوره را تعیین کنیم.

---

۱. ذکر این نکته لازم است که اکثراً این آیات را در شأن اهل بیت^{علیهم‌السلام} از جمله حضرت علی^{علیه‌السلام}، حضرت زهرا^{علیها‌السلام}، حسین^{علیه‌السلام} و فضه^{علیها‌السلام} می‌دانند، لیکن از جهت جری و تطبیق با همه اهل بیت^{علیهم‌السلام} قابل صدق خواهد بود، اما از جهت سبب نزول، این آیات در شأن حضرت علی^{علیه‌السلام} و حضرت زهرا^{علیها‌السلام} و فضه^{علیها‌السلام} نازل شده است. در صفحات بعد همین پژوهش، روایات شأن نزول به تفصیل آورده شده است.

۲- پیشینه پژوهش

در موضوع سوره مبارکه انسان و تفسیر آیات آن و نیز شأن نزول آن کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالاتی چند به رشته تحریر در آمده است، از آن جمله:

کتاب‌های ۱. تحفة الفتی فی تفسیر سوره هل اتی، غیاث الدین منصور دشتکی ۲. نزول سوره هل اتی، سید علی حسینی میلانی. ۳. سوره هل اتی، ابوالفضل بهرام‌پور. ۴. اوج انسانیت، سید عباس کریمی. ۵. تجلی انسان در قرآن، علی کریمی جهرمی. ۶. العسل المصفی من تهذیب زین الفتی فی شرح سوره هل اتی، الحافظ احمد بن محمد بن علی بن احمد العاصی. ۶. ساختار هندسی سوره های قرآن، محمد خامه گر

پایان‌نامه‌های ۱. تصحیح و تعلیق و ترجمه نسخه خطی تحفة الفتی فی تفسیر سوره هل اتی، پروین بهار زاده. ۲. بررسی تفسیر سوره دهر، نرجس ابراری. ۳. اهل بیت به روایت سوره انسان، عزیز خالقی بایگی. ۴. اهل بیت احسان در سوره انسان، محسن نجفی. ۵. بررسی اوج ایثار در تفسیر سوره هل اتی، حلیمه برومند.

مقاله‌های ۱. بررسی روایات وارده در فضیلت اهل بیت در سوره انسان، صمد عبدالهی عابد. ۲. نگاهی به الفاظ عام قرآن و اسباب نزول آن‌ها با تکیه بر آیات سوره دهر، نادعلی عاشوری تلوکی. ۳. کاوشی در مکی یا مدنی بودن سوره دهر، پروین بهارزاده. ۶. مآخذشناسی و ارزیابی سندی روایات نزول سوره هل اتی در شأن اهل بیت علیهم‌السلام از دکتر مهدی جلالی و فاطمه رضاداد، ۷. نظریه هدفمندی سوره ها، مبانی و پیشینه و درآمدی بر تفسیر ساختاری از محمد خامه گر.

مراجعه به موارد یاد شده چنان‌که از عنوان‌های آن‌ها نیز به چشم می‌خورد نشان داد که نگاه مورد نظر ما در این تحقیق مدّ نظر نگارندگان فوق نبوده است و این نگاه در نوع خود نسبت به این سوره مبارکه تازه است، هر چند از بسیاری از این تحقیق‌ها در انجام کار بهره‌مند شدیم.

۳- سؤالات اصلی تحقیق

۱. ساختار سوره انسان در نزد مفسران چگونه است؟
۲. ساختار پیشنهادی چه تأثیراتی بر تفسیر آیات این سوره دارد؟
۳. تاریخ‌گذاری سوره انسان، نزول این سوره را در چه سالی نشان می‌دهد و براساس آن، روایات شأن نزول چگونه ارزیابی می‌شوند؟
۴. مقصود از نزول این سوره در شأن اهل بیت علیهم‌السلام ابرار بودن ایشان است که رتبه پایین‌تر از مقربان است یا اینکه از اهل بیت علیهم‌السلام به گونه‌ای دیگر در این سوره یاد شده است؟

۴- فرضیه‌ها

۱. قرآن پژوهانی مانند علامه طباطبایی، عزت دروزه، سعید حوی، آیت الله مکارم شیرازی ساختارهای متفاوتی برای این سوره ارائه کرده‌اند؛ لیکن به نظر ما این سوره از چهار مجموعه تشکیل شده است: (آیات ۱-۴، ۵-۲۲، ۲۳-۲۸، ۲۹-۳۱)
۲. این نگاه تأثیرات جدی در تفسیر آیات به همراه دارد از جمله اینکه مقصود از « عبادالله » در آیه ششم این سوره، ابرار نبوده بلکه مقربان‌اند.
۳. تاریخ‌گذاری این سوره، زمان نزول سوره را در مدینه حدود سال پنجم یا هفتم هجرت نشان می‌دهد و با توجه به تولد حسنین علیهم‌السلام در سال‌های سوم و چهارم هجرت، روزه گرفتن این بزرگواران در آن واقعه که در برخی از روایات شأن نزول آمده محل تأمل است.
۴. هر چند مطابق روایات معتبر، این سوره در شأن اهل بیت علیهم‌السلام نازل شده است، این به معنای ابرار بودن اهل بیت علیهم‌السلام نیست؛ بلکه مقصود از « عبادالله » که همان مقربان‌اند اهل بیت علیهم‌السلام است و ابرار می‌تواند به کسانی چون حضرت فضا علیه‌السلام اشاره داشته باشد.

۵- ضرورت و اهداف

۱. ارائه ساختاری منسجم و هماهنگ از سوره انسان.
۲. تبیین ابرار یا عبادالله بودن اهل بیت علیهم السلام با توجه به ساختار و شأن نزول سوره.

۶- روش پژوهش

این پژوهش تحلیلی توصیفی است و به صورت پژوهش کتابخانه‌ای انجام می‌گیرد.

۷- ساختار پژوهش

این پژوهش در چهار فصل سامان یافته است.

فصل اول، کلیات موضوع، شامل مبادی و مبانی تفسیرساختاری است که در آن به تعریف و سیر تطور تفسیر ساختاری و نتایج این نوع نگاه و مبانی آن می‌پردازد.

فصل دوم، در دو بخش ارائه می‌گردد، بخش اول به ساختارشناسی سوره انسان در تفاسیرمختلف، تحلیل آن و ارائه ساختاری هماهنگ و منسجم از سوره اختصاص دارد و بخش دوم تأثیر این ساختار را بر تفسیر آیات نشان می‌دهد.

فصل سوم، نخست تاریخ‌گذاری سوره انسان را ارائه می‌کند و سپس به تحلیل روایات شأن نزول سوره می‌پردازد تا بیانگر چگونگی نزول آیات این سوره در شأن اهل بیت علیهم السلام باشد تا پاسخ‌گوی شبهه‌های احتمالی باشد.

فصل چهارم هم به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مباحث می‌پردازد.

فصل اول

کلیات

(مبادی و مبانی تفسیر ساختاری)

۱- کلیات: مبادی و مبانی تفسیر ساختاری

این فصل در دو بخش ارائه شده است؛

بخش اول به مبادی تفسیر ساختاری: تعریف تفسیر ساختاری و ساختارشناسی می -

پردازد و سیر تطور این نوع نگاه را از قرون نخستین تا حال بیان می کند.

بخش دوم از مبانی این نوع نگاه سخن می گوید.